

Лідія ТИМКІВ,

orcid.org/0000-0001-7423-0202

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

(Івано-Франківськ, Україна) lidiaa.tymkiv@pnu.edu.ua

ЧИННИКИ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

У статті висвітлюється сучасний стан досліджень, присвячених чинникам розвитку креативності майбутніх соціальних працівників у закладах вищої освіти. Ґрунтовний аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що проблема пошуку шляхів оптимізації процесу розвитку креативності у майбутніх соціальних працівників є досить актуальною. У численних наукових працях «креативність» здебільшого розглядають як здатність до творчості, до генерування великої кількості ідей, як пошуково-перетворювальну активність, прагнення до самореалізації тощо.

Зазначено, що серед чинників розвитку креативності майбутніх соціальних працівників доцільно розглядати індивідуально-типологічні особливості студентів та їхню навчально-професійну діяльність, в організації якої використовуються інноваційні технології, програми, методи і засоби навчання, а також вплив соціального середовища.

Фахівець у галузі соціальної роботи надає допомогу людям, які через недостатність можливостей, ресурсів не можуть самостійно вирішити свої проблеми. Саме широке коло проблем, обставин, що викликають різні труднощі, своєрідність кожного клієнта зумовлюють необхідність розвитку здатності до креативної професійної діяльності майбутніх соціальних працівників. Важливо, щоб студенти не просто оволоділи певним обсягом знань, уміннями їх застосовувати на практиці, але й творчо їх інтерпретували у відповідності до проблемної життєвої ситуації клієнта.

Автором окреслено шляхи оптимізації розвитку креативності майбутнього фахівця в навчальному процесі ЗВО, які полягають у формуванні навчально-професійної мотивації, впливі педагога і його інноваційної діяльності на креативність студентів, а також організації творчого освітнього середовища, що сприятиме прояву креативності особистості. Беззаперечним є той факт, що лише відповідна система навчання й виховання сприятиме розкриттю креативних особистостей та їх подальшому розвитку.

Ключові слова: *креативність, індивідуально-психологічні особливості, соціальне середовище, творчий потенціал, соціальний працівник.*

Lidiia TYMKIV,

orcid.org/0000-0001-7423-0202

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) lidiaa.tymkiv@pnu.edu.ua

FACTORS OF CREATIVITY DEVELOPMENT OF FUTURE SOCIAL WORKERS

The article highlights the current state of research on the factors of creativity of future social workers in higher education institutions. The thorough analysis of the psychological and pedagogical literature showed that the problem of finding ways to optimize the process of creativity in future social workers is quite relevant. In numerous scientific works, "creativity" is mostly seen as the ability to be creative, to generate a large number of ideas, as a search and transformation activity, the desire for self-realization, and so on.

It is noted that among the factors of creativity of future social workers it is expedient to consider individual-typological features of students and their educational and professional activity, in the organization of which innovative technologies, programs, methods, and teaching aids, as well as the influence of the social environment, are used.

A specialist in the field of social work assists people who, due to lack of opportunities and resources, cannot solve their problems on their own. The wide range of problems, circumstances that cause various difficulties, the uniqueness of each client necessitates the development of the ability to the creative professional activity of future social workers. It is important that students not only master a certain amount of knowledge, skills to apply them in practice, but also creatively interpret them by the problematic life situation of the client.

The author outlines ways to optimize the development of creativity of the future specialist in the educational process of free economic education, which consist in the formation of educational and professional motivation, the influence of teachers and their innovative activities on students' creativity, as well as the organization of the creative educational environment. It is an indisputable fact that only an appropriate system of education and upbringing will contribute to the discovery of creative personalities and their further development.

Key words: *creativity, individual-psychological features, social environment, creative potential, social worker.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження проблеми розвитку креативності особистості в процесі підготовки соціальних працівників у ЗВО зумовлена особливостями їхньої професійної діяльності. У реаліях сьогодення, які пов'язані з динамічними перетвореннями в політичному та суспільному житті країни, з військовими діями в ООС, підвищується потреба в активних, конкурентоспроможних, творчо мислячих фахівцях, здатних самостійно виокремлювати і розв'язувати різноманітні завдання в нестандартних ситуаціях. Для того щоб майбутній соціальний працівник міг почуватися впевнено в ситуації постійних змін, адекватно на них реагувати, він має задіювати свій творчий потенціал, а також допомогти клієнту розкрити його можливості для розв'язання проблемної ситуації. Тому завданням підготовки соціального працівника в умовах ЗВО є розвиток майбутнього фахівця, готового до творчого здійснення професійної діяльності. У Державному стандарті вищої освіти для спеціальності «Соціальна робота» зазначено, що соціальний працівник, здійснюючи свою професійну діяльність, повинен уміти креативно вирішувати проблеми та приймати інноваційні рішення, демонструвати здатність до генерування принципово нових ідей, до творчого мислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі креативності присвячено праці таких зарубіжних і вітчизняних науковців, як: Д. Богоявленська, М. Гнатко, В. Дружинін, Дж. Гілфорд, Ф. Бардон, С. Меднік, Е. Торренс, Д. Харрінгтон та ін. У сучасній психолого-педагогічній науці репрезентовано низку досліджень проблеми формування креативної компетентності студентів (Ю. Бистрова, В. Мороз, І. Особов, О. Пилищук та ін.), розвитку творчої особистості (Г. Костюк, Н. Лейтес, В. Моляко, В. Рибалка, В. Роменець, А. Фурман та ін.), розвитку творчого потенціалу особистості (С. Ізюмова, О. Мелік-Пашаєв, Ю. Полуянов).

Метою статті є з'ясування чинників оптимізації процесу розвитку креативності особистості студентів – майбутніх соціальних працівників. Розглядаються умови соціального середовища, які сприяють розвитку творчого потенціалу студентів та їх індивідуально-типологічні особливості.

Виклад основних положень. Наукові дослідження в галузі психології творчості і креативності репрезентують велику кількість теорій, підходів та концепцій. Згідно з концепціями креативності Дж. Гілфорда (1969), Д. Богоявленської (1983), креативність є загальною характеристикою особистості і впливає на творчу продуктив-

ність незалежно від сфери прояву особистісної активності.

В. Дружинін вважає, що креативність – це властивість, яка актуалізується лише тоді, коли це дозволяє середовище. Формування креативності залежить від певних умов, зокрема, від розуміння того, що не існує взірця регламентованої чи творчої поведінки, умов для її наслідування, соціального підкріплення творчої поведінки (Дружинін, 2000: 14–15).

Критеріями креативних здібностей М. Холодна визначає такий комплекс властивостей інтелектуальної діяльності, як:

- побіжність, тобто кількість ідей, що виникають за одиницю часу, оригінальність;
  - здатність генерувати нестандартні ідеї, що відрізняються від типових, загальноприйнятих; сприйнятливості;
  - готовність швидко і гнучко змінювати одну ідею на іншу; метафоричність;
  - уміння у складному бачити просте, і навпаки, в простому – складне, а також уміння використовувати символічні, асоціативні засоби для висловлювання власних думок (Холодна, 2002: 167).
- Серед багатоманітності характеристик, які описують творчу особистість, О. Лібін виділяє 7 базових векторів, що визначають притаманну креативним суб'єктам незвичність світосприйняття і поведінки:
- незалежність поглядів і неконформність суджень;
  - бажання вийти за рамки, «розширити межі»; оригінальність і нестандартність;
  - стійкість до невизначених ситуацій;
  - конструктивна активність у предметній діяльності;
  - сила «Я», пов'язана з можливістю автономного функціонування і стійкістю до тиску соціального оточення;
  - відкритість усьому новому і незвичному;
  - чутливість до краси в широкому розумінні цього слова (Лібін, 2006: 330).

Український психолог Є. Гергель креативні здібності трактує як сукупність індивідуально-психологічних особливостей особистості, які забезпечують успішність виконання творчої діяльності. Інтелект виступає своєрідною базою, яка визначає прояв і розвиток креативних здібностей. Подальший їх розвиток не корелює прямо з розвитком інтелекту, а характеризується зростаючим впливом соціальних факторів, активності самого індивіда, його життєвого досвіду (Гергель, 2008: 17).

Важливим за значенням для психології креативності є розгляд зумовленості здібностей

характеристиками темпераменту (Є. Голубева, В. Русалов та ін.), крізь призму яких переломлюються і трансформуються соціальні впливи на людину, а також формується індивідуальний стиль життєдіяльності людини. Темперамент виступає важливою умовою формування творчих здібностей на всіх етапах онтогенетичного розвитку особистості. Вплив темпераменту на різні характеристики творчих здібностей неоднаковий. У структурі творчих здібностей можна виділити різноманітні її характеристики. Зумовленість одних з них особливостями темпераментальної організації зберігається сталою в процесі онтогенетичного розвитку. Залежність інших характеристик від властивостей темпераменту менше виражена і може змінюватися в результаті взаємодії індивіда з предметним світом і соціальним оточенням (Полтавцева, 1994: 6).

Результати досліджень Є. Голубевої, С. Дудіна, В. Русалова, Л. Полтавцевої та інших свідчать про те, що обдарованим людям характерні такі темпераментальні властивості, як загальна активність, пластичність, високий темп та емоційна вразливість.

Спроба виокремити спадкові детермінанти креативності була зроблена в працях дослідників, які належать до школи диференціальної психофізіології. Представники цього напрямку стверджують, що в основі загальних здібностей лежать властивості нервової системи (задатки). Гіпотетичною властивістю нервової системи людини, яка могла б у ході індивідуального розвитку детермінувати креативність, вважається пластичність (Лібін, 2006: 330).

Властивістю темпераменту, протилежною до пластичності, є ригідність. Вона проявляється в труднощах переключення на щось нове, опір змінам, переходу від старого, звичного до нового, одноманітності реакцій, стереотипності мислення тощо. Проте проблема зв'язку пластичності з креативністю залишається ще не досить вивченою.

У працях Л. Полтавцевої визначено взаємозв'язок темпераменту і творчих здібностей за такими аспектами: побіжність залежить від характеристик темпераментальної активності (пластичність і темп) і емоційної чутливості в предметному середовищі, а гнучкість – від соціальної емоційної чутливості й індексу загальної активності (Полтавцева, 1994: 8). Встановлено особливості особистості креативних дітей. Г. Бурменська і В. Слуцький виділяють перфекціонізм дітей – внутрішню потребу в досконалості, що часто призводить до критичного відношення до власних досягнень і заниженої самооцінки.

В. Астапова відзначила високий рівень тривожності, вразливості дітей з високим рівнем креативності. Виокремлено і такі особливості, як дружба з дітьми молодшими чи старшими за себе, агресивність, організаторські здібності, альтруїзм, емпатія. Були досліджені особливості емоційних станів креативних дітей (Є. Баришнікова). Виявлено, що з підвищенням рівня креативності підвищується рівень емоційності, рівень тривожності, дезадаптація, депресивні тенденції (Психологія подростка, 2003: 145).

Вітчизняний науковець М. Гнатко визначає творчість як активність, завдяки якій людина генерує нові, соціально значущі матеріальні і духовні цінності, проявляє потенційну (природжену) та актуальну («набуту», «соціалізовану») креативність. Творча обдарованість – це система відповідних задатків (потенційна креативність) або відповідних здібностей (актуальна креативність) (Гнатко, 1994: 152). Дослідження М. Гнатко пов'язані зі специфікою «актуалокреативогенезу» (АКГ). Їх результати засвідчили, що АКГ має три основні періоди: дошкільний (3–7 років), шкільний (7–17 років) та постшкільний вік (17–20 років і більше). В останній період завершується процес формування актуальної креативності, який складається з двох попередніх періодів (Гнатко, 1994: 157).

Отже, на думку багатьох дослідників, креативність піддається розвитку. Особливо ефективним на її формування є вплив у сенситивні періоди онтогенезу. Саме такими є дошкільний вік і підлітковий (В. Дружинін, Є. Солдатова та ін.).

У подальших наукових дослідженнях визначено психологічні чинники, що зумовлюють розвиток креативних здібностей у підлітковому віці (Є. Гергель). Умовно їх поділяють на зовнішні і внутрішні. До зовнішніх можна віднести такі чинники мікросередовища, як: характер і систему сімейного виховання, вплив школи і спілкування з однолітками. До внутрішніх детермінант креативних здібностей належать: вікові і індивідуально-психологічні особливості особистості, статеві відмінності, психопатологічні прояви (акцентуації характеру), стилі (стратегії) організації розумової діяльності. Аналіз цих чинників дуже важливий для визначення шляхів розвитку та формування креативних здібностей у підлітковому віці (Гергель, 2008: 15). Виокремлені зовнішні та внутрішні чинники розвитку креативності в підлітковий період мають велике значення і в майбутньому становленні особистості.

Важливим етапом розвитку креативності вважається і юнацький вік. Це зумовлене

особливостями вікових завдань, що постають перед молодістю людиною, – особистісне і професійне самовизначення.

Студенти перебувають на етапі зрілої юності, який більшість дослідників обмежує періодом від 18 до 20 років. Саме в цьому віці особистість переходить від пізнання світу до його перетворення, розпочинає активно самоствержуватись у навчально-професійній діяльності. Суттєві зрушення відбуваються і в розвитку самосвідомості, відбувається активне становлення особистості. Студентам доводиться самостійно приймати рішення та реалізовувати їх, складати життєві плани на майбутнє, та й зрештою, будувати власне життя. Усе це в комплексі стає визначальною базою для розвитку креативних здібностей.

Тому освітній простір сучасного ЗВО повинен сприяти креативному та особистісному розвитку студентів комплексно, враховуючи їхні вікові та індивідуальні особливості, а також створюючи сприятливі для цього умови навчання й виховання.

Одним зі шляхів вирішення цього завдання є здійснення диференційованого підходу до студентів у процесі навчання, що базується на знанні особливостей їхнього когнітивного розвитку, мотивації, творчих здібностей, вольових якостей і т.п. Під час аналізу навчальної діяльності багато дослідників (О. Дусавицький, Є. Ільїн, М. Холодна та ін.) дійшли суперечливих висновків щодо чинників її успішності, зосереджуючи свою увагу на якомусь одному або на групі чинників. Одним із таких чинників виступає креативність, хоча характер зв'язку між рівнем розвитку творчих здібностей і успішністю навчальної діяльності студентів ще не досить досліджено. Розвиток здатності до творчості стає важливою умовою підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності, їх орієнтації в мінливих суспільних процесах, адаптації до них.

Розглядаючи креативність як чинник успішності навчальної діяльності студентів, Є. Фролова визначила, що вербальна та невербальна креативність, а насамперед індекси розробленості, унікальності та оригінальності пов'язані з високим рівнем навчальної успішності студентів, у студентів, що мають низький рівень навчальних досягнень, креативність відносно чітко виділяється за невербальною та вербальною ознаками (Фролова, 2009: 207).

У період зрілої юності на основі загальної креативності формується спеціалізована креативність: здатність до творчості, пов'язана з певною сферою діяльності людини. На цьому етапі значущу роль відіграє професійний зразок, підтримка родини

і ровесників. Але важливим є те, що юнак визнає для себе «ідеальний зразок» творця, який він намагається наслідувати. Другий етап завершується запереченням власного наслідування зразка й негативним відношенням до вибраного ідеалу. Індивід або затримується на етапі наслідування назавжди, або ж переходить до оригінальної творчості (Волгуснова, Лічман, 2017: 97).

Тому основним завданням ЗВО є забезпечення таких педагогічних умов, які б сприяли підвищенню ефективності процесу, спрямованого на творчий саморозвиток студентів, реалізації їх творчого потенціалу в навчально-професійній діяльності, щоб відбувся, власне, перехід до оригінальної творчості.

Нам імпонує думка С. Шандрука стосовно принципів, на яких повинен базуватися навчальний процес ЗВО. Насамперед це пріоритетність самостійної форми навчання, «спільної діяльності викладачів і студентів, індивідуалізації учіння, елективного навчання, розвитку пізнавальних потреб, формування творчого мислення, критичної рефлексії та особистої відповідальності і толерантності» (Шандрук, 2015: 103).

Розглядаючи умови розвитку креативності студентів, нами виокремлено такі як:

- урахування й використання індивідуально-типологічних особливостей і можливостей студентів, культивування в студентів імперативу на орієнтацію особистості до саморозвитку закладених у ній задатків і здібностей, формування в них ціннісних установок на творчу самореалізацію;

- запровадження в освітній процес системи понять і концепцій, спрямованих на розвиток у майбутніх соціальних працівників рефлексії, прагнення до самопроєктування, саморозвитку професійно значущих якостей особистості;

- розвиток у студентів рефлексивно-оцінювальних здібностей і навичок; співтворчість як провідний вид виховної взаємодії і стосунків, діалогічна взаємодія суб'єктів навчального процесу, використання таких методів і форм навчання, які б наділяли освітній процес особистісним змістом для кожного студента і цим самим провокували б його прагнення до творчої самореалізації;

- педагогічна підтримка молодих людей у розмінні ними сутності творчої самореалізації і методів її здійснення, в розвитку особистісних якостей, які входять у структуру готовності до професійно-творчої діяльності, використання творчого потенціалу викладача, творча атмосфера в процесі навчання.

Зазначені педагогічні умови реалізуються шляхом формування позитивних мотивів навчання

й особистісного розвитку; цілеспрямованого ускладнення мети, змісту і методів навчально-творчої і навчально-професійної діяльності студентів; використання особистісно-розвивальних методик, що включають діалоги, творчі завдання, самостійну пошукову діяльність, спрямовані на розвиток креативності майбутніх соціальних працівників.

Інноваційними підходами в навчальному процесі з розвитку креативності студентів ми вважаємо практику моделювання, проектування, використання активних і інтерактивних форм роботи зі студентами, креативну практику, різноманітні варіанти семінарів, тренінги і використання їх елементів на практичних заняттях.

Висновки. Результати аналізу психолого-педагогічних підходів до проблеми креативності показали, що її розвиток взаємозумовлений пси-

хологічними чинниками: зовнішніми (творче освітнє та соціальне середовище, психологічний комфорт) і внутрішніми (активність особистості, успішне спілкування, інтелектуальність).

Процес розвитку креативності у майбутніх соціальних працівників буде ефективним за таких педагогічних умов, як створення креативного освітнього середовища; розвиток креативного потенціалу особистості, враховуючи вікові та індивідуально-типологічні властивості студентів; упровадження в навчальний процес інноваційних педагогічних технологій.

Пандемія коронавірусу внесла свої корективи в організацію навчального процесу закладами вищої освіти. Тому вбачаємо перспективними подальші дослідження розвитку креативності студентів за умов дистанційного навчання або комбінованого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волгуснова О., Личман Д. Общие и специфические особенности креативности в юношеском возрасте. *Вестник Шадринского государственного педагогического университета*. Шадринск. 2017. № 4 (36). С. 96–100.
2. Гергель Є. Психологічні особливості формування креативних здібностей в підлітковому віці : автореф. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Центр. ін-т післядиплом. пед. освіти АПН України. Київ. 2008. 18 с.
3. Гнатко Н. Проблема креативности и явление подражания. Москва : ИП РАН, 1994. С. 152.
4. Дружинин В. Психология общих способностей. 3-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 368 с.
5. Либин А. Дифференциальная психология: на перекрестке европейских, русских и американских традиций. 4-е изд., испр. и доп. Москва : Эксмо, 2006. 544 с.
6. Полтавцева Л. Темперамент в структуре творческих способностей : автореф. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Российская академия наук. Институт психологии. Москва. 1994. 16 с.
7. Психология подростка : учебник. / Под. ред. А. Реана. Санкт-Петербург : «Прайм-ЕВРОЗНАК», 2003. 480 с.
8. Фролова Є. Креативність як чинник успішності навчальної діяльності. *Вісник ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Психологія*. Харків : ХНПУ, 2009. Вип. 32. С. 204–214.
9. Холодная М. Психология интеллекта: парадоксы исследования. 2-е изд., перераб. и доп. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 40 с.
10. Шандрук С. Шляхи актуалізації творчих здібностей та умови розвитку професійної креативності майбутніх психологів. *Science Rise*. 2015. № 6/1 (11). С. 101–104.

REFERENCES

1. Volgusnova, O., Lichman, D. (2017). Obshhie i spetsificheskie osobennosti kreativnosti v yunosheskom vozraste [General and specific features of creativity in adolescence]. *Vestnik Shadrinskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta*. Shadrinsk. 2017. No. 4 (36). S. 96–100 [in Russian].
2. Gergel', Ye. (2008). Psy'hologichni osoby'vosti formuvannya kreaty'vny'h zdibnostej v pidlitkovomu vici [The problem of creativity and the phenomenon of imitation] : avtoref. kand. psy'hol. nauk : Centr. in-t pisyady'plom. ped. osvity' APN Ukrayiny. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
3. Gnatko, N. (1994). Problema kreativnosti i yavlenie podrazhaniya [The problem of creativity and the phenomenon of imitation]. Moskva: IP RAN, 1994. S. 152 [in Russian].
4. Druzhinin, V. (2006). Psikhologiya obchshikh sposobnostej [General ability psychology]. Sankt-Peterburg: Piter. 368 s. [in Russian].
5. Libin, A. (2006). Differenczial'naya psikhologiya: na perekrestke evropejskikh, russkikh i amerikanskikh tradiczij [Differential psychology: at the crossroads of European, Russian and American traditions]. 4-e izd., ispr. i dop. Moskva: E'ksmo. 544 s. [in Russian].
6. Poltavceva, L. (1994). Temperament v strukture tvorcheskikh sposobnostej [Temperament in the structure of creativity]: avtoref. ... kand. psikh. nauk : 19.00.01: Rossijskaya akademiya nauk. Institut psikhologii. Moskva. 16 s. [in Russian].
7. Psikhologiya podrostka [Psychology of a teenager]: uchebnik. (2003). / Pod. red. A. Reana. Sankt-Peterburg: "Prajm-EVROZNAK". 480 s. [in Russian].
8. Frolova, Ye. V. (2009). Kreaty'vnist' yak chy'nny'k uspishnosti navchal'noyi diyal'nosti [Creativity as a factor in the success of educational activities]. *Visny'k KhNPU im. G. S. Skovorody*. Psy'hologiya. Kharkiv: KhNPU, 2009. Vy'p. 32. S. 204–214 [in Ukrainian].
9. Kholodnaya, M. (2002). Psikhologiya intellekta: paradoksy' issledovaniya [The psychology of intelligence: paradoxes of research]. 2-e izd., pererab. i dop. Sankt-Peterburg: Piter. 240 s. [in Russian].
10. Shandruk, S. (2015). Shlyahy' aktualizaciyi tvorchy'h zdibnostej ta umovy' rozvy'tku profesijnoyi kreaty'vnosti majbutnih psy'hologiv [Ways of actualization of creative abilities and conditions of development of professional creativity of future psychologists]. *Science Rise*. No. 6/1 (11). S. 101–104 [in Ukrainian].